

ישיבת הפתל - ירושלים
שיחת הגאון הרב אביגדר הלוי נבנצל שליט"א
לפרשת תצוה (זכור) תשפ"ה¹
(נכתב ונערך על פי שיחות משנים שעברו)
"מחה תמחה את זכר עמלק" - מחיית עמלק שבתוכנו

הציץ מכפר על עזות פנים

הקב"ה מצוה את משה לעשות ציץ לכהן הגדול. "וְעָשִׂיתָ צִיץ זָהָב טְהוֹר" וכו' (שמות כח, לו). מה מטרת הציץ? אומרת הגמרא, "הציץ מרצה על הדם ועל הבשר ועל ההֶלֶב שנטמא" (יומא ז, א). כלומר, הציץ בא לרצות על הטומאה, שאם קרבן קרב בטומאה - הציץ גורם שה' יקבל את הקרבן ברצון, למרות הטומאה. מחלוקת תנאים אם הציץ מרצה על קרבן טמא רק בשעה שהוא נמצא על מצח הכהן, או גם כשאינו נמצא על מצח הכהן (שם, ב). עוד נחלקו, אם הציץ מרצה גם כשכהן לובש את הציץ לבדו, או רק כשהכהן לבוש בכל שמונת הבגדים (עי' תוס' שם סט, א ד"ה בגדי, ובס' דבר אברהם ח"ב סי' כ"ב ס"ק ד'). על כל פנים, זה הוא תפקיד הציץ, לרצות על הטומאה.

אבל יש לציץ עוד מטרה. הגמרא אומרת שהציץ מכפר על עזות פנים. בציץ כתוב "וְהָיָה עַל מִצַּח אֶהְרֹן" (שמות כח, לח), ובעזות פנים כתוב "וּמִצַּח אִשָּׁה זֹנְהָ הָיָה לָהּ, מֵאֲנַת הַפְּלִים" (ירמיהו ג, ג), ומכאן שהציץ מרצה על עזות מצח (זבחים פח, ב). זהו דבר חשוב, שאדם לא יהיה עז פנים, אלא יהיה ענו ושפל. "עז פנים לגיהנם, ובושת פנים לגן עדן", אומרת המשנה (אבות פ"ה מ"ב). אסור לאדם להעזיז פניו². הבושה, שהיא המידה ההפוכה למידת העזות, עוזרת לאדם להתגבר על יצרו ולא לחטוא. גם אם היה רוצה לחטוא, לפעמים הבושה מונעת אותו מן החטא. לכן חשוב שאדם יהיה בישן, ולא עז פנים.

אפילו לתלמידיו של רבן יוחנן בן זכאי, שביקשו ממנו לפני פטירתו לברך אותם, אמר ריב"ז כך: "יהי רצון שתהא מורא שמים עליכם כמורא בשר ודם. אמרו לו תלמידיו: עד כאן [ולא יותר]? אמר להם: ולואי! [הלואי שיהא כמורא בשר ודם! שאם כן - תחדלו מעבירות הרבה (רש"י)]. תדעו [שכך הוא, שהרי] כשאדם עובר עבירה, אומר: שלא יראני אדם [שאם רואים אותו בני אדם, אינו חוטא. אבל ממה שהקב"ה רואהו תמיד - לא אכפת לן!]!" (ברכות כח, ב) מי היו תלמידיו של רבן יוחנן בן זכאי? מדובר באנשים כרבי אליעזר ורבי יהושע! (עי' אבות פ"ב מ"ח) ובמה הוא מברך אותם? - "שתהא מורא שמים עליכם כמורא בשר ודם". הרי שאפילו אצל גדולי עולם כרבי אליעזר ורבי יהושע וחבריהם קיימת הנקודה הזאת, שבושה מבני אדם עשויה להציל אותם מן החטא.

ועוד אמר ריב"ז: "מפני מה החמירה תורה בגנב יותר מבגזלן"? (שגזלן משלם קרן בלבד, ואילו הגנב צריך לשלם כפל, ולפעמים גם תשלומי ארבעה וחמישה) - מפני שהגזלן "השוה כבוד עבד לכבוד קונו, וזה (הגנב) לא השוה כבוד עבד לכבוד קונו" (ב"ק עט, ב). כלומר, הגזלן, כשיצרו מתגבר עליו - חוטף את החפץ, וזהו. לא מפחד מאף אחד. אבל הגנב - כן מפחד. הוא בא בצנעה, ועושה את מעשיו בהסתר. אבל ממי

הוא מפחד? רק מבעל הבית, או מהמשטרה. מהקב"ה הוא לא מפחד. נמצא, שהוא מחשיב את הקב"ה פחות מבשר ודם! לכן החמירה בו התורה יותר.

רבן יוחנן בן זכאי מברך אפוא את תלמידיו, שלא יהיו כמו הגנב, שמורא שמים אצלו פחות ממורא בשר ודם, אלא יהיו כמו הגזלן, שמורא שמים אצלו שוה למורא בשר ודם. כמובן, אין הכוונה שיהיו ממש כמו הגזלן, שאין לו לא מורא שמים ולא מורא בשר ודם, אלא הכוונה היא להיפך, שיהיו להם גם מורא שמים וגם מורא בשר ודם. אבל אם לא יזכו לכך, אז לפחות שיהיו כמו הגנב, שיש לו עכ"פ מורא בשר ודם. כי אם אין מורא שמים, אז גם מורא בשר ודם יכול לעזור. הבושה מבני אדם לפעמים מונעת בני אדם מלחטוא כשאין משהו אחר שמונע.

חז"ל אמרו על הפסוק (שנאמר על מעמד הר סיני) "וּבְעֹבֹר תְּהִיָּה יְרָאתוֹ עַל פְּנֵיכֶם לְבִלְתִּי תִחַטְּאוּ" (שמות כ, יז), "בְּעֹבֹר תְּהִיָּה יְרָאתוֹ עַל פְּנֵיכֶם" - זו בושה (נדרים כ, א). שבמעמד הר סיני קיבלנו את מידת הבושה, שאדם מתבייש לעבור עבירה. בושה זו יכולה לפעמים להציל את האדם מן החטא - "לְבִלְתִּי תִחַטְּאוּ" - במקום שיראת שמים לא היתה מצילה אותו. בושה זו היא תוצאה של מעמד הר סיני, והתורה מעידה שבושה זו היא מתנה לדורות - "בְּעֹבֹר תְּהִיָּה יְרָאתוֹ עַל פְּנֵיכֶם לְבִלְתִּי תִחַטְּאוּ"; ולכן אמרו חז"ל, "מי שאין לו בושת פנים, בידוע שלא עמדו אבותיו על הר סיני" (שם), וזהו בכל הדורות.

עמלק מאמין בה', וחושב שאפשר להתגבר עליו!

ההיפך מן הבושה היא העזות, ודוגמא לעזות פנים יש לנו אצל עמלק. עמלק מאמין במציאות ה', אבל יש לו עזות פנים מספיקה, כדי לנסות ולהלחם נגדו³! מנין שעמלק מאמין בה'? - שהרי התורה אומרת, "וַיָּבֹא עֲמֶלֶק וַיִּלָּחֶם עִם יִשְׂרָאֵל בְּרַפְדִּים" (שמות יז, ח). רפידיים היא התחנה האחרונה של ישראל במדבר, לפני שהגיעו אל הר סיני (עי' שם יט, ב). מדוע בא עמלק להלחם עם ישראל דוקא כאן? - כי עיקר מטרתו של עמלק בְּמַלְחָמָה זו היתה, למנוע מישראל את מתן התורה⁴. לכן, כשישראל מתקרבים אל הר סיני - זה הזמן לצאת למלחמה נגדם, כדי למנוע מהם את קבלת התורה⁵. והנה, אם עמלק לא מאמין במציאות ה', למה לו למנוע את מתן התורה? תורה? מה אכפת לו אם משה ירד מהר סיני עם לוחות אבנים שכתובות בהם עשר דברות? הרי הלוחות הללו אינם מעשה אלקים, והמכתב אינו מכתב אלקים שחרות על הלוחות, אלא משה הוא שחצב את הלוחות מאחד הסלעים בָּהָר, וכתב עליהם מה שכתב! מה כל כך נורא בזה מבחינתו של עמלק? למה צריך להלחם בזה? - התשובה היא, שעמלק מאמין

חפץ בתכנית שלו! הרי חז"ל אמרו, "כל מקום שנאמר (במגילה) 'לְמַלְךְ אֲחִישֶׁרוּשׁ' - במלך אחשוורוש הכתוב מדבר. וכל מקום שנאמר 'לְמַלְךְ' סתם - מְשַׁשׁ קודש וחול" (אסתר ג, סוף ט); [כלומר, משמש "חול", כתואר למלך אחשוורוש, אבל משמש גם "קודש", ורומז למלך מלכי המלכים הקב"ה⁸]. ממילא, כשהמנן אומר "לְמִי יִחַפֵּץ הַן לָךְ לְעֲשׂוֹת יָקָר יוֹתֵר מִמֶּנִּי" (אסתר ו, ו), כוונתו גם לקב"ה. הוא חושב, שלא רק אחשוורוש רוצה לעשות לו יקר וגדולה, אלא גם הקב"ה רוצה בכך. כנראה שהקב"ה מרוצה יותר מן הדרך של המנן, ולא מן הדרך של מרדכי, לכן הוא חפץ לעשות יקר להמנן, ח"ו.

מחיית עמלק בזמן הזה - כיצד?

בשבת שלפני פורים אנו קוראים פרשת זכור, שם נצטוונו על מחיית עמלק. האם מצוה זו שייכת גם היום? - יש מי שרצה לדקדק ברמב"ם (הלכות מלכים פ"ה ה"ד-ה"ה), ש"כל אומה המתנכלת לכלות את כנסת ישראל, הופכת על פי ההלכה לעמלק"⁹ (כן הובא בספר 'קול דודי דופק' עמ' 49 הערה 23, בשם הג"ר משה סולובייצק זצ"ל)¹⁰. אבל לענ"ד הדברים אינם נכונים. עמלק אינו אלא זה שהוא בן אחר בן מעמלק, ועמלקים כאלו ספק אם קיימים היום. וגם אם קיימים, איננו יודעים מי הם¹¹. אף על פי כן, המצוה בהחלט שייכת גם היום. כיצד? - בכל אחד ואחד מאיתנו ישנה מידה מסויימת של "עמלקיות", של "לא ירא אלקים" שנאמר בעמלק (שמות כה, יח), ומצוות מחיית עמלק - גם כלפי עמלקיות זו שבתוכנו נאמרה. כמובן, המצוה של "תמחה את זכר עמלק" (שם, ט) נאמרה כפשוטה, למחות את העם ששמו עמלק, אבל כיום, שאיננו יודעים מי הם העמלקים, עדיין יש מצוה למעשה למחות את העמלק שבלב, את ה"לא ירא אלקים" שבכל אחד מאיתנו - אותו אפשר וצריך למחות גם היום, לשעבד את עצמנו לגמרי לרצון ה', להיות ירא אלקים.

חז"ל אומרים: "הרבה נביאים עמדו להם לישראל, כפלים כיוצאי מצרים, אלא נבואה שהוצרכה לדורות נכתבה, ושלא הוצרכה לא נכתבה" (מגילה יד, א). וקשה: הרי יש בתנ"ך נבואות רבות, על עמון ועל מואב ועל אדום ועל עמים נוספים שכבר מזמן אינם קיימים. מדוע נכתבו נבואות אלו? במה הן נצרכות לדורות? נראה לבאר כך: האדם הוא עולם קטן (תנחומא פקודי סי' ג'). בתוככי כל אדם ואדם (שלא מתקן את עצמו) ישנה אפוא בחינה של עמון, ובחינה של מואב, ובחינה של אדום, ושל כל שבעים אומות העולם¹². למשל: מידת הקמצנות, או חוסר אהבת חסד, או חוסר הכרת טובה שבאה לידי ביטוי קיצוני אצל עמון ומואב, שלא קדמו את ישראל בלחם ובמים בצאתם ממצרים (דברים כג, ה) - קיימת למעשה אצל כל אדם, במידה מסויימת. כנגד זה הוצרכו נבואות אלו לדורות, כנגד ה"מואביות" וה"עמוניות" שבתוכנו, שלא נלך בדרך העמים האלו¹³. וכך גם בנוגע לעמלק: בכל אחד ואחד מאיתנו ישנה מידה מסויימת של עמלקיות, של "לא ירא אלקים", שיש למחותה. עד כמה שאפשר, צריך לתקן את המידה הזאת של "ולא ירא אלקים". זאת הצורה של מחיית עמלק בזמן הזה.

הגמרא אומרת (לפי דעה אחת), "בן סורר ומורה לא היה ולא עתיד להיות, ולמה נכתב? - דְרוֹשׁ וקבל שכר" (סנה' עא,

במציאות ה'! אמנם הוא "לא יִרָא אֱלֹקִים" (דברים כה, יח), אבל הוא מאמין באלקים! ולכן הוא גם מבין, שלא משה עומד לתת תורה לישראל, אלא הקב"ה הוא שעומד לתת תורה לישראל, שזה מהוה הוכחה לא רק למציאות ה' - שבוה גם עמלק מודה - אלא גם להשגחת ה', שכן נתינת התורה מוכיחה שאכפת לקב"ה ממעשי בני האדם, מה יעשו ומה לא יעשו, והוא נותן שכר לעושי רצונו ועונש לעוברי רצונו, שזה מראה על השגחת ה' בעולם, בניגוד להשקפתו של עמלק, שהקב"ה לא משגיח על העולם, והכל קורה כאן רק במקרה⁶.

"אֲשֶׁר קָרַךְ בְּדָרְךָ" (דברים כה, יח) - "לשון מקרה" (רש"י). הכונה הפשוטה בזה היא, שעמלק הגיע במקרה ובמפתיע להלחם בישראל, בלי שישראל היו מוכנים לכך. אבל מקובל להסביר יותר בעומק, שענין ה"מקרה" המיוחס לעמלק הוא, שעמלק היה כופר בכל הענין של השגחה פרטית, ומייחס כל דבר שקורה בעולם - אל המקרה. לכן עמלק "נלחץ" ומנסה למנוע את מתן תורה, שמוכיח את ההפך משיטתו הכופרת בהשגחת ה'. הרי שעמלק מאמין בה', אלא שהוא מעיז פנים להתנגד לה' בכת, ולמנוע את מתן תורה. גם זה חלק משיטתו של עמלק, שאין השגחה בעולם. שגם כאשר הקב"ה כבר מעונין להתערב במשהו בעולם - אפשר "להלחם" בו ולמנוע ממנו לעשות כן.

המנן - ממשיד דרכו של סבא עמלק

ממשיד דרכו של עמלק בענין זה הוא המנן האגגי. גם המנן, כמו עמלק הסבא, מאמין במציאות ה', אך סבור שניתן להתגבר עליו. חז"ל אומרים על הפסוק "וַיִּצְא הַתָּךְ אֶל מִרְדְּכָי... וַיִּגְדֹּ לוֹ מִרְדְּכָי אֵת כָּל אֲשֶׁר קָרְהוּ" (אסתר ד, ו-ז) - אמר לו: לך אמור לאסתר, בן בנו של קרהו בא עליכם (אסתר ד, ה). כלומר, כמו שעמלק מאמין רק במקרה ולא מאמין בהשגחה, כך גם בן בנו, המנן הרשע, מאמין רק במקרה ולא בהשגחה, וסבור שניתן למנוע מה' לעשות בעולם כרצונו. הוא אומר על הקב"ה: "כבר הוא יִקְנֶן, ואינו יכול לעשות כלום" (אסתר ז, יג). נכון שפעם הוא היה צעיר והצליח להתמודד עם פרעה ועם סיסרא ועם שאר שונאי ישראל, אבל עכשיו, אחרי שנבוכדנצר הצליח להחריב את בית המקדש, כנראה שה' כבר זקן וחלש ואין לו כח להתנגד, ואפשר לעשות עם ישראל מה שרוצים ולא יקרה כלום. הרי שהמנן מאמין במציאות ה', אך סבור שאפשר להתגבר עליו, כי הוא כבר זקן⁷!...

חז"ל אמרו גם, "כיון שנפל פור בחדש אדר - שמח המנן שמחה גדולה. אמר: נפל לי פור בירח שמת בו משה" (מגילה יג, ב). אם הוא לא מאמין בהשגחה, מה אכפת לו שהפור נפל בירח שמת בו משה? איזו משמעות יש לזה? רק מפני שידוע שמה הוא בחיר ה', יש משמעות לכך שהוא נפטר בחודש זה. הוא לא ידע שמה גם נולד באדר (ע"ש), אבל אם לא היה מאמין במציאות ה', לא היתה שום משמעות בעיניו לעובדה שמה נולד ונפטר בחודש זה. רק מפני שהוא מאמין בה' ויודע שגילוי כבוד ה' בעולם היה ע"י משה, במצרים ובסיני, לכן אם משה מת, זה סימן שהפור שלו להשמיד את ישראל יצליח ח"ו.

המנן אף מגיע לשלב כזה, שהוא מאמין שהקב"ה בעצמו

יחפץ המלך לעשות יקר יותר ממני" (אסתר ו, ו), הכוונה היא שהוא חושב שגם הקב"ה רוצה לתת לו יקר וגדולה! הרי שהאמין במציאות ה', וגם חשב שה' עומד לצידו! ... אבל למרות שהמן מאמין במציאות ה', הוא סבור שאפשר להתגבר עליו ולהשמיד את עמו נגד רצונו. הוא אומר לאחשוורוש: "כבר זקן הוא (הקב"ה), ואינו יכול לעשות כלום" (אסתר ז, ג). עם מצרים ה' התמודד, וגם עם סיסרא ושאר שונאי ישראל הוא התמודד בהצלחה, אבל זה היה כשה' עוד היה צעיר והיה לו כח, אבל היום הוא כבר זקן ואין לו כח, והראיה - שנבוכדנצר הצליח לשרוף את בית המקדש. הרי שהמן מאמין במציאות ה', ומאמין שה' הצליח להתגבר על פרעה ועל סיסרא ועל הסבא עמלק, אבל עכשיו ה' כבר זקן (ח"ו) ואפשר "להסתדר" איתו ולהתגבר עליו... עלינו לדעת לא ללכת בדרך הזאת, לבטל את עצמנו לרצון ה', ולא לנסות ח"ו לבטל את רצון ה' כנגדנו, שזוהי בחינתו של עמלק - "ולא ירא אלקים".

רבי עקיבא - המבטל הגדול של מידת "ולא ירא אלקים"

חז"ל אומרים, ש"מַבְּנֵי בְּנֵי שֶׁל הַמֶּן לַמְדוֹ תוֹרָה בְּבִנֵי בְּרַק" (סנה' צו, ב). יש אומרים שהכוונה היא לרבי עקיבא, שהיה בן גרים (עי' בפ"י רבינו ניסים גאון עמ"ס ברכות כז ב, ובהקדמת הרמב"ם למשנה תורה), ומקום מושבו היה בבני ברק (סנה' לב, ב). לפי זה ניתן לבאר, למה דוקא רבי עקיבא הוא זה שזוכה לדרוש "את ה' אלקיך תירא" (דברים ו, ג) - לרבות תלמידי חכמים (קדושין נו, א), מה ששמעון העמסוני [וי"א נחמיה העמסוני] לא העז לדרוש (שם), [כי היה ירא לרבות שום דבר, להשוותו למורא המקום (רש"י שם)]. רבי עקיבא בא מעם ש"לא ירא אלקים", אבותיו התגיירו לאחר ששברו את המידה של "ולא ירא אלקים", ורבי עקיבא המשיך בעבודה זו והגיע למדרגות גבוהות מאד ביראת שמים, ולכן דוקא הוא זוכה לדרוש בתורה את הפסוק "את ה' אלקיך תירא" - לרבות תלמידי חכמים.

יהי רצון שנזכה גם אנו להגיע ליראת שמים, ליראת תלמידי חכמים, ולאהבת ה' ואהבת התורה. הרי פורים הוא לא רק זמן של התחזקות ביראה [כנגד "ולא ירא אלקים"], אלא גם זמן של אהבה, שקיימו וקבלו שוב את התורה ברצון ובאהבה (שבת פח, א). יהי רצון א"כ שנזכה גם למידת האהבה בפורים, לקבל את התורה ביראה ובאהבה ובשמחה, ומימי הפורים יושפע לנו שפע של יראה ואהבה ושמחה לכל ימות השנה. אמנם בחודש אב צריך למעט בשמחה, אבל גם לזה יש עצה - שעד אז יבנה כבר בית המקדש, ואז נוכל בעזרת ה' להיות בשמחה כל הימים, גם בחודש אב.

א. וכן אמרו על עיר הנידחת ועל בית המנוגע (שם). מה הפשט בזה? למה לכתוב בתורה פרשה שלמה שלעולם לא תתקיים, רק כדי לקבל שכר על דרישתה? וכי אין מספיק מה ללמוד בתורה בלי זה?! הסבירו בזה, שאמנם מקרה ממשי של עיר הנידחת הוא לא מעשי, וכן מקרה של בן סורר ומורה ובית המנוגע, אבל הערכים המוסריים שנלמדים מפרשות אלו הם כן מעשיים, ולכן הן נכתבו בתורה, כדי להסיק מהן את המסקנות המוסריות הללו.

כך גם פרשת עמלק. גם אם היום אין המצוה נוהג בפועל כפשוטה, אבל את הלקח של פרשת עמלק צריך ללמוד, את החסרון הנורא של "ולא ירא אלקים". אחרי קריעת ים סוף, "שמעו עמים ירגזון, חיל אחז יִשְׁבִי פלשת, אז נבהלו אלופי אדום, אילי מואב יאחזמו רעד, נִמְגוּ כָל יִשְׁבֵי כְנָעַן" (שמות טו, יד-טו), כל העמים רואים מה עשה ה' למצרים, ונעשה מזה רושם גדול של קידוש השם בעולם. אחרי מאות שנים, כשפולשתים נלחמים נגד ישראל, הם אומרים: "אוי לנו, מי יצילנו מיד האלקים האדירים האלה - אלה הם האלקים המכים את מצרים בכל מִפְּהָ בַמְּדַבֵּר" (שמו"א ד, ח). כל כך גדול היה הרושם של יציאת מצרים, עד שלא רק ישראל זכרו אותה, אלא גם הפולשתים אחרי מאות שנים זוכרים את הרושם של מכות מצרים וקריעת ים סוף, בלי שיש להם ליל הסדר בכל שנה, ומצנת סיפור יציאת מצרים ואכילת מצה ומרור. הרושם של יציאת מצרים היה אפוא עצום! היתה א"כ אפשרות שהעולם יבוא עכשיו לתיקונו, שכל העמים יכירו וידעו שאמת מלכנו ואפס זולתו. אבל עמלק בא ומקלקל את הכל - "אשר קרך בדרך" (דברים כה, יח), כפי המשל שאמרו חז"ל על אמבטי רותחת שאף אחד לא מעז לקפוץ לתוכה, כלם רואים שהיא לוחטת, שאי אפשר לגעת בה, בא אחד וקפץ לתוכה - "אף על פי שנכוח, הקרה אותה בפני אחרים" (עי' רש"י שם). עמלק קיבל את ענשו, "ויחלש יהושע את עמלק ואת עמו לפי חרב" (שמות יז, ג), אבל האמבטי כבר אינה נראית בעיני העולם כל כך רותחת כמו בהתחלה. אפשר לנגוע בה. כל המלחמות שלחמו הגויים עם ישראל מאז ועד היום - נזקפות אפוא לחובת עמלק, שהראה לגויים שאפשר להלחם נגד ישראל, למרות הניסים הגדולים שעשה להם ה' במצרים. לכן "ראשית גוים עמלק ואחריתו עדי אַבְד" (במדבר כד, כ). הוא "ראשית גוים", ההתחלה של כל הפורעניות שבאו עלינו מן הגויים, לכן מגיע לו ש"אחריתו עדי אַבְד" ¹⁴.

אלו הם הלקחים שעלינו ללמוד מפרשת עמלק. לא להיות "קרך בדרך", לא להיות קרירים בעבודת ה', אלא לקחת ללב, את נסי ים סוף, את נסי מכות מצרים, ואת שאר כל גבורות ה'. לדעת שאי אפשר להלחם נגד ה'. המן האגגי, מזרע עמלק, מאמין במציאות ה', אבל חושב שאפשר להתגבר עליו. מנין שהאמין במציאות ה'? - אמרו חז"ל: "כל מקום שנאמר (במגילת אסתר) 'למלך אחשוורוש' - במלך אחשוורוש הכתוב מדבר; וכל מקום שנאמר 'למלך' סתם - משמש קודש וחול" (אסתר ג, סוף י); כלומר, משמש "חול" (כפשוטו), כתואר למלך אחשוורוש, אבל משמש גם "קודש", ורומז למלך מלכי המלכים הקב"ה. ואם כן, כשהמן אומר בלבו: "למי

השיחה נערכה לפי קוצר דעתו של העורך,
וכל טעות או חסרון יש לתלות בעורך בלבד.

1. לדעת הרב שליט"א, בכל פרשה בתורה יש קשר או הקבלה בין תחילת הפרשה לסופה. [הרב פרסם מאמר בענין זה בכתב העת "ירושתנו", כרך ג' (תשס"ט) עמ' קי"ח. כתב עת זה יוצא לאור פעם בשנה ע"י "מכון מורשת אשכנז" (בני ברק), ובו מחקרים וסקירות בתורתם של חכמי אשכנז, אורחותיהם ומנהגיהם].
- הקשר שציין אליו הרב שליט"א בפרשת תצוה: "גַּר תְּמִיד... יַעֲרֹף אֹתוֹ אֶהְרֹן וּבְנָיו" (שמות כז, כ-כא) ⇔ "וּבְהַעֲלֹת אֶהְרֹן אֶת הַנֹּרֹת בֵּין הָעֶרְבַיִם" וכו' (שם ל, ח).
- קשר נוסף: "לְהַעֲלֹת גַּר תְּמִיד" (שם כז, כ) ⇔ "וּבְהַעֲלֹת אֶהְרֹן אֶת הַנֹּרֹת" (שם ל, ח).
- קשר נוסף: "לְהַעֲלֹת גַּר תְּמִיד" (שם כז, כ) ⇔ "יִקְטִירֶנָּה קִטְרֶת תְּמִיד" (שם ל, ח).
- קשר נוסף: "מַחֲוִין לַפְּרֻקֹת אֲשֶׁר עַל הָעֵדֻת" (שם כז, כא) ⇔ "לִפְנֵי הַפְּרֻקֹת אֲשֶׁר עַל אֶרֶץ הָעֵדֻת" (שם ל, ו).
- קשר נוסף: "חֻקַּת עוֹלָם לְדֹרֹתֶם" (שם כז, כא) ⇔ "וַיִּכְפֹּר עֲלֵיו לְדֹרֹתֵיכֶם" (שם ל, ז).
- קשר נוסף: "שְׁתֵּי כְתַפֹּת חֻבֵּרֹת יִהְיֶה לוֹ אֶל שְׁנֵי קְצוֹתָיו" (שם כח, ז) ⇔ "שְׁתֵּי טַבַּעֲתֵי זָהָב תַּעֲשֶׂה לוֹ... עַל שְׁתֵּי צְלַעֲתָיו" (שם ל, ד).
2. וכתב במשנ"ב, שאין ראוי להשתמש במידת העזות אפילו בעבודת ה' (משנ"ב סי' א' סק"ה, וע"ש).
3. אולי מפני זה המשילו חז"ל את עמלק לכלב - עי' רש"י על הפסוק "וַיִּבֶא עֲמֶלֶק" (שמות יז, ח), שכאשר ישראל מסופקים בהשגחת ה' עליהם, הקב"ה משליך אותם אל ה"כלב" שינשך אותם, שזהו עמלק. והכלב הוא עז שבחיות (ביצה כה, ב), "וְהַכִּלְבִּים עֲזֵי נֶפֶשׁ" (ישעיהו נו, יא), אינו שב מפני כל, ומעיו פנים להלחם אף כנגד מי שתקיף ומכובד ממנו (עי' דברים כח, ג).
4. עי' "פרי צדיק" (שמות, פרשת זכור אות י') ו"שפת אמת" (יתרו תרל"ה) שכתבו כן, שעמלק רצה למנוע את מתן תורה. ואולי יש למצוא סמך לדבר בדברי המהר"ל, שכתב וז"ל: "כאשר היו גוברים על המן, זכו ישראל למדריגה עליונה מאד וזכו לתורה. אף כי כבר היה להם התורה, זכו להיות דבקים במעלות התורה השכלית. וקודם זה, אף שהיה התורה להם, היה להם מונע, הוא עמלק, המבטל את דביקת ישראל בתורה" ("אור חדש" על הפסוק "ליהודים היתה אורה" וכו').
5. וכן, כיון שברפידים רפו ידיהם של ישראל מדברי תורה (כמבואר בגמרא בכורות ה, ב, דלכן נקרא המקום ההוא "רפידים"), נפתח בזה פתח לעמלק לבוא ולשלול מהם את התורה לגמרי.
6. עי' גם "העמק דבר" (שמות יז, יד), שגם הוא ביאר שעמלק האמין במציאות הבורא, ורק התנגד להשגחת ה' בעולם.
7. הנה ודאי שהמן לא היה כה שוטה לסבור ולומר, שהקב"ה זקן וחלש כפשוטו. אלא כונתו היתה, שבתחילה היו לקב"ה תכניות שלמות בענין עתידו של עם ישראל: להביאם לא"י, לבנות להם מקדש, להשרות שכנתו בתוכם, ולהקים מהם עם מובחר שיקדש שמו בעולם (כאיש צעיר, שהוא מלא בתכניות לגבי עתידו). ואולם עכשיו הקב"ה כבר "זקן". כלומר, הוא כבר התייאש מתכניותיו לגבי עם ישראל, שהרי הם חטאו לו ולא מילאו את צפיותיו, וא"כ אין לו יותר תכניות לגביהם - כאיש זקן, שכבר התייאש מלהשיג את מה שקיוה להשיג בצעירותו. ממילא, הקב"ה לא ימנע מהמן לבצע את זממו, ולהשמיד את עם ישראל ח"ו (שיחות הגה"צ רבי שמשון דוד פינקוס זצ"ל לפורים עמ' ל"א-ל"ג).
8. ובריאשני (בראשית כט, י) הביא מדרש אגדה: אחשוורוש - זה הקב"ה, שאחרית וראשית שלו [הביאו הרמ"א ב"מחיר יין" (אסתר א, יב)]. הרי שלדעת מדרש זה, לא רק כשכתוב "המלך" סתם הכונה היא לקב"ה, אלא גם כשכתוב "המלך אחשוורוש", ואפילו סתם "אחשוורוש", הכונה היא לקב"ה.
9. והדקדוק הוא ממה שכתב הרמב"ם, "מצות עשה להחרים שבעה עממין... וכל שבא לידו אחד מהן ולא הרגו עובר בלא תעשה, שנאמר לא תחיה כל נשמה. וכבר אבד זכרם. וכן מצות עשה לאבד זכר עמלק, שנאמר תחיה את זכר עמלק. ומצות עשה לזכור תמיד מעשיו הרעים ואריבתו, כדי לעורר איבתו, שנאמר זכור את אשר עשה לך עמלק, מפי השמועה למדו זכור בפה לא תשכח בלב, שאסור לשכוח איבתו ושנאתו" (רמב"ם הלכות מלכים פ"ה ה"ד-ה"ה). הנה על ז' עממין כתב "וכבר אבד זכרם", כי "כבר עלה סנחריב מלך אשור ובלבל את כל האומות" (ברכות כח, א; רמב"ם פ"ב מהלי איסורי ביאה הכ"ה), ואילו על עמלק לא כתב כן. ומשמע, דאף שגם עמלק נתבלבל בין האומות, אך "זכורו" לא אבד, וכל הנוהג בדרכו ובשיטתו של עמלק - נשארה המצוה למחותו.
10. ובשו"ת "תשובות והנהגות" להגר"מ שטרנבוך (ח"ג סי' רכ"ג) הביא ששמע כן בשם הגר"ח מבריסק.
11. וכבר כתב המנחת חינוך (סוף מצוה תר"ד), שבזמננו אין אנו מצווים במצות מחיית עמלק, כי כבר עלה סנחריב מלך אשור ובלבל את כל האומות, וכל דפריש מרובא פריש. והיינו, דכיון שרוב העולם אינם עמלקים, ממילא על כל גוי יש לנו כעין בירור והכרעה שאינו עמלקי, כי מסתמא הוא מן הרוב שאינם עמלקים, וא"כ אין מצוה להרגו.
- אלא שיש לדון, אם מה שאין מצוה להרוג כל גוי שבעולם מספק שמא הוא עמלקי, הוא רק מהטעם שכתב המנ"ח, דכל דפריש מרובא פריש, א"כ כשאין "פריש", וכגון שהגוי יושב בביתו, דזה לא מיקרי פריש (עי' כתובות טו.), א"כ למה לא תהיה מצוה ללכת אליו ולהרגו במקום קביעותו, שמא הוא עמלקי, ויש מצוה מן התורה להרגו, וספיקא דאורייתא לחומרא.
- ונראה ליישב בפשטות, שהרי כנגד הצד שאולי הוא עמלקי, איכא צד שמא אינו עמלקי, והוי ספק, וכשם שמספק אין מוציאין ממון ממוחזק, כך מספק אין מוציאין חיים ממוחזק, דכל אדם (גם נכרי) הוא "תפוס" ומוחזק בחיים שלו, ואין היתר "להוציא" וליטול ממנו את נשמתו מספק, ולכן אסור להרוג אדם מספק שמא הוא עמלקי.
- [ורק צ"ע, למה כתב המנ"ח שמספק אין להרוג נכרי משום דכל דפריש מרובא פריש, והרי טעם זה אינו מועיל להיכא שהוא יושב בביתו. וצ"ע].
12. ולא רק כל הכוחות שבעולם הוזהר בהם, אלא גם כל הכוחות שבעולמות העליונים לכל מדרגותיהם נמצאים בו, כדאייתא בזהר: "קודשא בריך הוא פד ברא ליה לבר נש, סידר ביה כל דיוקנין דרוזין עילאין דעלמא דעלילא, וכל דיוקנין דרוזין תתאין דעלמא דלתתא, וכולא מתחקא בבר נש, דאיהו קאים בצלם אלקים" וכו' (זהר ח"ב עה, ב). וכן אמרו באבות דרבי נתן (פל"א ה"ג): "הקב"ה, יהא שמו הגדול מבורך לעולם ולעולמי עולמים, בחכמתו ובחכונתו ברא את כל העולם כולו, וברא את השמים ואת הארץ, עליונים ותחתונים, ויצר באדם כ' מה שברא בעולמו". משמע, שגם מה שברא הקב"ה בעליונים יש באדם.
13. ועי' ערוך השלחן (או"ח סי' רפ"ד סע' י"א).
14. כך פירש רש"י, ש"ראשית גוים" היינו שהוא קדם לכולם, ולכן העונש על כך הוא ש"אֶהְרִיתוּ עֲדֵי אָבִד". וזו מדה כנגד מדה, שכנגד שהוא החליט להיות ראשית - אין לו אחרית. אבל הרמב"ן פירש, ש"ראשית גוים" היינו שהוא היה החזק והגבור מכולם (ולא שקדם לכולם בזמן). ולפ"ז פירש, ש"אֶהְרִיתוּ עֲדֵי אָבִד", היינו שלמרות שהוא החזק מכולם, אנפ"כ סופו ליאבד יותר מכולם. שאפ"ז יכר אסור להשאיר לו, מה שלא נצטוו לגבי שום עם.